

religioznosti kao posljedice veoma brze de-sekularizacije, što je proizvod »artificijelne retraditionalizacije«. Uslijed rata, ali i političkog marketinga, dolazi do enormnog porasta etnocentrističke vrijednosne orijentacije. Dominantne sociokulturne značajke hrvatske mladeži u tom razdoblju jesu tradicionalnost i povećana religioznost. Ipak, prema istraživanju iz 1996. liberalizam je najprihvaćenija vrijednost među mladima, ali tu je vrlo blizu i patrijarhalizam. Istraživanje provedeno 1990., 1992. i 1995. pokazuje da se 64% mladih deklariralo kao religiozno, 11% neodlučno, 23% kao nereligiozno. Kako mladi percipiraju hrvatske prioritete? Tu dolazi do pomaka: 1990. to je integracija u EZ i skladan život Hrvata i manjina u Hrvatskoj, a u 1995. na vrh prioriteta dolazi socijalna pravda i sigurnost za sve te smanjenje nezaposlenosti. Pomak u percepciji se događa na kontinuumu od političkih ka ekonomskim problemima.

Unutar suvremene hrvatske mladeži autorica uočava linije rascjepa koje rezultiraju uobličavanjem dvaju ideološko-političkih blokova: modernističkog i tradicionalističkog. Koliko je prisutno institucionalno-političko djelovanje hrvatske mladeži? U knjizi se navode i neka novija istraživanja. Jedno od njih provedeno je među stranačkim čelnicima a korištena je metoda strukturiranog intervjua. Intervjui su provedeni u razdoblju od lipnja do studenog 1996. Intervjuirano je 45 stranačkih čelnika. Najveća pozornost je posvećena percepciji mladeži kao političkog aktera. Možda i najvažnije pitanje pritom je bilo: zašto se mali broj mladih bavi politikom (s posebnim naglaskom na Hrvatsku?). Manji dio intervjuiranih stranačkih čelnika smatra da je razlog tome u namjernom destimuliranju političkog angažmana mladeži ili njihovoj stvarnoj nezainteresiranosti. Veći dio ističe da je riječ o distanciranosti mladih od politike uslijed njihova kritičnog ili defenzivnog stava (politika kao prljav posao, osjećaj nemoći pojedinca i sl.).

Knjiga autorice Vlaste Ilišin važan je doprinos proučavanju statusa mladeži, so-

ciokulturnih obilježja te skupine, njihova političkoga i javnog angažmana i perspektive. Vrijednost rada je i u komparaciji uloge i statusa mladeži u društvu, vremenskog (Hrvatska u različitim razdobljima i političkim sustavima) i prostornog (Hrvatska – Velika Britanija). Najvažnijim doprinosom smatramo uvid u recentnu problematiku tog segmenta hrvatskog društva, čije je jedino konstantno socijalno obilježje njezina marginalnost. Ako, pored bitnoga teorijskog i istraživačkog doprinosa koji je neosporan, ova knjiga barem malo pridonese smanjenju marginalnosti hrvatske mladeži i njezinu intenzivnijem uključivanju u javne poslove, njezin bi učinak mogao biti i praktično relevantan.

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

Сергей Александрович Романенко
Югославия: история возникновения. Кризис. Распад. (национальное самоопределение народов центральной и юго-восточной европы в XIX–XX вв.)

Москва: Московский общественный научный фонд, 2000, 500 str.

Događaji koji su se u posljednjem desetljeću odvijali na teritoriju bivše Jugoslavije privlačili su u Rusiji veliku pozornost. Zanimanje za to područje u Rusiji je oduvijek postojalo, no ako su prijašnji prioriteti bila shvaćanja o »ruskim (ili sovjetskim) interesima na Balkanu«, u posljednje vrijeme u prvi plan dolaze shvaćanja o »zajedničkoj sudbini« – o kataklizmama postkomunističkog raspada višenacionalnih država.

Stoga se pojavio velik interes prema znanstvenome, duboko utemeljenome razmatranju te teme. Takva je i monografija Ser-

geja Romanenka, u kojoj se koristi širok krug izvora ne samo iz zemalja bivše Jugoslavije, nego i iz SAD-u. Tu su i materijali OUN-a, OSCE-a i NATO-a, kao i razgovori sa znanstvenicima i političkim djelatnicima koje je autor zapisao tijekom protekloga desetljeća. Sve to pomaže u osvjetljavanju balkanske povijesti 20. stoljeća, u otkrivanju izvora problema i proturječnosti koji su razorili regiju na izmaku stoljeća.

Može se pomisliti da gledište istraživača, »stranog promatrača«, može biti vrlo zanimljivo i za znanstvenike u balkanskim zemljama, od kojih su mnogi – svjesno ili nesvjesno – već zbog svoje etničke pripadnosti bili uvučeni u međunacionalni sukob, pa i ako je to bilo tek na intelektualnoj razini. No upravo su se na toj razini izoštrili argumenti, kojih su se zatim uhvatili suprotstavljeni političari. Usput rečeno, taj aspekt problema Romanenko vrlo podrobno razmatra, primjećujući da su »... u novonastalim državama na teritoriju raspadnute Jugoslavije na vlast došle snage koje su, bez obzira na različita društvenopolitička usmjerenja, nasljednici totalitarne političke kulture i tradicionalnih nacionalnih ideologija, uključujući načela državnoga prava. One priznaju samo etničku zajednicu kao subjekt državnog prava i vlasnika teritorija« (str. 166–167).

Te su snage – ističe autor – polazile i polaze od načela 19. stoljeća: »jedna nacionalnost – jedan teritorij – jedna država – jedan narod«. Odatle i težnja prema »povijesnom dokazivanju« svoga prvenstva na danom teritoriju, što se izgrađuje pomoću tendencioznog izbora dokumenata i činjenica, koje se apsolutiziraju i razmatraju izvan povijesnog sklopa. Kao rezultat, »povjesničari su počeli ubijati povijest« (str. 167), stvorili su osnovu za manipulaciju povijesnom sviješću u političke svrhe. Ti su procesi podrobno razmotreni u poglavlju »Samoodređenje nacija i izbor intelektualaca«. Pritom Romanenko pokazuje kako su protiv takvog razvitka događaja stali sami povjesničari, primjerice Č. Popov, P. Matvejević, ali se njihova upozorenja nisu uvažavala. Autor na-

vodi i proturječne primjere, pokazujući »kako je moguće 'dotjerati' povijesni (dosta ograničen) materijal u poznati povijesni rezultat i u nužan, u danome trenutku, politički zaključak« (str. 179). Napokon, »povijesno državno pravo i nacionalno načelo, pravo etničke zajednice na teritorij, na njegovo tlo i gradnje na njemu, istupaju kao protuteža i zamjenjuju u svijesti ljudi normalna imovinska prava građanskog društva« (str. 170).

U knjizi se detaljno prati stoljeće i pol složene povijesti naroda i država regije i ukazuje se na teške potrage za putovima samo-određenja raznih naroda koji ju naseljavaju. Prvo poglavlje, »U potrazi za nacionalnim samoidentifikacijama i političkim samoodređenjem«, zahvaća događaje od sredine 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Prati se radanje jugoslavenstva, uz primjedbom da se »u tom razdoblju jugoslavistička koncepcija u znatnoj mjeri podudarala s procesom nacionalnog samoodređenja pojedinih slavenskih naroda« (str. 16). Pritom, oslanjajući se na analizu daljnjega povijesnog hoda, autor ističe da se »jugoslavenstvo pokazalo plodom određenih povijesnih okolnosti, lijepom i plemenitom iluzijom konca 19. stoljeća, koja je u 20. stoljeću dovela do tragičnih posljedica« (str. 16).

U knjizi se opisuje povijest jugoslavenske države, njezina stvaranja, razvitka i, napokon, raspada. Ta se povijest iznosi ne samo kao niz događaja, nego i kao razvitak i borba ideja, različitih etnopovijesnih koncepcija ideologa raznih naroda. U knjizi se, dakle, osvjetljavaju osnovne smjernice povijesti regije, o čemu govore i naslovi poglavlja: »Izbor sudbine: Kraljevska Jugoslavija 1918–1941.«, »Između nacionalne i proleterske diktature: prvi raspad 1941–1945.«, »Samoodređenje: stjecanje nacionalne neovisnosti ili separatizam« itd.

Ipak, glavni je naglasak stavljen na analizu krize posljednjega desetljeća i na razloge koji su do nje doveli. Romanenko primjećuje važan paradoks koji se sastoji u tome da je »prijetnja nacionalnoj egzistenciji svakoga jugoslavenskog naroda proizišla

kako iz očuvanja općejugoslavenske države u tom obliku u kojem je postojala i prije i poslije Drugoga svjetskog rata, tako i iz raspada te države, posljedice čega se promatraju i naših dana. Jugoslovenstvo se pokazalo nesposobnim biti antitezom monoetničkom nacionalizmu, jer je (slično kao i ostale panslavenske teorije) bilo utemeljeno na istoj ideji i psihologiji etničkoga srodstva i pojavilo se u biti kao polietnički nacionalizam koji, ovako ili onako, prije ili poslije, dovodi do nijekanja etničke individualnosti i ulazi u proturječje s procesom samoodređenja etničkih zajednica« (str. 163–164).

Glede same povijesti raspada SFRJ autor traži da se luče četiri stadija: kriza jugoslavenske države u načelu; kriza njezina političkog oblika – etnoteritorijalne federacije, kakva je bila SFRJ; raspad države; napokon, rat među državama koje su umjesto nje nastale i vojni sukobi unutar tih država. U sklopu te podjele stadija, za autora je očito da kriza zemlje »nije vodila neminovno do raspada, a načelna povijesna neizbježnost raspada SFRJ nije značila i povijesnu neizbježnost vojnog puta stjecanja nacionalnog samoodređenja« (str. 145). To ne znači da rat nije bio povijesno uvjetovan, no početni nacionalni pokreti Slovenaca, Hrvata i Muslimana-Bošnjaka nisu sebi stavili u zadatac nacionalno samoodređenje i stjecanje državne neovisnosti baš vojnim putem.

Važan aspekt jugoslavenske krize sastoji se u tome da se njezina etnička sastavnica pokazala tijesno isprepletanom s društvenopolitičkom sastavnicom: nije došlo samo do raspada višenacionalne države, nego i do sloma komunističke države. U takvim uvjetima slom prijašnje internacionalističke ideologije nadovezivao se na odsutnost građanskoga društva i društvenu marginalizaciju. U takvoj situaciji »u masovnoj svijesti pojam 'nacionalnost' poistovjetio se s pojmom 'nacija' i 'država'. Pojam imovinskih prava i socijalnih jamstava povezivao se tek s pripadnošću pojedinca etničkoj zajednici, koja tobože jedina i može osigurati ta jamstva, budući da je subjekt svih vidova prava.

No umjesto primata prava građanina, pojedinca, po starome se proglašavalo prvenstvo prava kolektiva, zajednice – ali ovaj put etničke« (str. 146–147).

To neizbježno vodi do sukoba i kriminalizacije. U određenom smislu, primjećuje Romanenko, »rat na Balkanu – to je građanski rat i ujedno rat zbog odsutnosti građanskog društva i rat koji se vodi tijekom njegova stvaranja [tj. tijekom stvaranja građanskog društva, op. prev.]« (str. 147).

U bilo kojoj višenacionalnoj državi postoje centrifugalne i centripetalne tendencije. Pritom »centrifugalna tendencija može biti ublažena samo maksimalnom demokracijom u polietničkoj državi. A jačanje autoritarnih i centrističkih tendencija, narušavanje normalnog razvitka općedržavnog tržišta i porast sukoba između nepunopravnih naroda u uvjetima rata, vojnog poraza ili prekomjerne militarizacije gospodarstva vodilo je prema gubitku široke polietničke socijalne baze države, prema njezinu rušenju« (str. 149). Autor primjećuje da upravitelji Jugoslavijom (i prije i poslije Drugoga svjetskog rata) nisu naučili lekciju iz raspada Austro-Ugarske: »prije ili kasnije načela centralizma i unitarizma, etnoteritorijalne federacije i autonomije, sebe nadvladavaju, a temeljem države može biti samo razvijeno građansko polietničko društvo« (str. 152).

U jugoslavenskom društvu oštri iskoraci na jednoj strani sukoba susretali su ne manje oštre odgovore, i svaki je takav korak vodio ljude dalje jedne od drugih, ostavljajući sve manje prilika za očuvanje cjelovitosti države. U tome je nesreća i krivnja svih strana u sukobu. Sažimajući rezultate žalosnog razvitka događaja, autor pak iznosi zaključak – kako mi se čini – koji je vrlo važan za mnoge višenacionalne države s nerazvijenom građanskom strukturom: »Nacionalna neovisnost ne može se i ne treba poistovjetiti s demokracijom, a demokracija – s nacionalnom neovisnošću« (str. 153). Neshvaćanje toga postalo je osnovom tragedije jugoslavenskih demokrata svih nacionalnosti, koji »nisu mogli ujediniti i stvoriti snažnu idejnu i

djelatnu političku alternativu etničkom nacionalizmu i autoritarizmu» (str. 160).

Na taj način, prema Romanenku, nacionalno samoodređenje postaje čimbenikom regionalnih kriza. O tome svjedoči i stoljeće i pol povijesti balkanske regije, i pokušaji izlaska iz ratnih sukoba u posljednjem razdoblju. Autor osobito analizira daytonske dogovore, ukazujući na njihova unutarnja proturječja. Prije svega, oni ne stvaraju osnove za zajednički život svih triju naroda Bosne i Hercegovine. A realizacija njihove najvažnije točke – povratak izbjeglica – »objektivno vodi do uspostave takve etnopolitičke situacije koja je već dovela do rata« (str. 265).

Romanenko primjećuje još jedan paradoks: »danas ne samo ratne djelatnosti, nego i demokratske procedure (referendumi ili politički dogovori) znače u praksi produženje etničkih čistki« (str. 265). Iskustvo pokazuje kako je teško osigurati demokratsko izražavanje volje u militariziranom društvu prožetom uzajamnim netrpeljivošću, gdje ne postoje demokratske tradicije i kultura, a vođe su, u biti, odgovorni za pokretanje rata.

Daytonski sporazumi »temelje se na priznanju dvaju proturječnih načela – prava na povratak prognanika i izbjeglica koji će tako uspostaviti mješovit sastav stanovništva, s jedne strane, i priznanja rezultata rata i etničkih čistki (kojima se protivila svjetska zajednica), s druge« (str. 265-266). Bez razvijenoga građanskog društva nije moguće oblikovati zdrave gospodarske osnove suživota raznih etnija i riješiti proturječja nastale situacije. Prevlad pak ideje nacionalnog samoodređenja sve je više dijelila ljude različite etničke pripadnosti, koji su imali stoljetne korijene u jednoj te istoj zemlji. Autor primjećuje da se u Bosni i Hercegovini »u znatnoj mjeri obnavljaju načela na kojima je bila stvorena SFRJ – nacionalnost postaje subjektom državnoga prava, političkih odnosa i vlasnika teritorija, a u djelatnim organima vlasti uspostavlja se načelo rotacije prema nacionalnom obilježju« (str. 266).

Romanenko primjećuje i postojanje »bijelih mrlja« u operaciji prisiljavanja na mir,

također s gledišta međunarodnoga prava. Očito, »ako države za ljubav političke suglasnosti i potaknute najboljim nakanama preziru zakon, to vrlo skoro može i po njima kao buimerang udariti« (str. 267-268).

Važnu temu knjige predstavljaju međusobni odnosi Ruskoga Carstva, Sovjetskog Saveza i, napokon, suvremene Rusije s balkanskim zemljama i narodima. Njima su posvećena poglavlja »Panslavizam i jugoslavenstvo«, »Geopolitika i 'slavensko bratstvo'«, »Od jugofobije k srbofobiji«, »Savez ili suradnja«, »Kosovska kriza i Rusija«. Karakterizirajući posljednju etapu tih odnosa, autor primjećuje složenost suvremene ruske situacije: »s jedne strane, pred Rusijom stoji zadatak pronalaženja novog samoodređenja, shvaćanja svojih novih i realnih nacionalnih interesa i mogućnosti u uvjetima gubitka starih i potrage za novim saveznicima, na novim osnovama, u novom svijetu. S druge, nad znatnim dijelom ruske upraviteljske elite vlada tradicija i idejno-psihološka inercija, koje se vuku prema objektivno nemogućoj politici prošlosti. Te crte upravo zbližavaju svijest kako upraviteljske elite tako i znatnog dijela stanovništva Rusije i Srbije« (str. 444).

U ruskoj masovnoj svijesti, poslije raspada društvenog sustava i višenacionalnog SSSR-a, golemo mjesto popunili su mitovi, predrasude, etnički stereotipovi i iluzije. To je svojstveno i profesionalnoj političkoj i znanstvenoj svijesti. Odatle potječu netočne sheme, povijesne paralele i analogije koje se susreću kako u znanstvenim radovima, tako i u političkoj retorici.

Štoviše, zapaža se paradoksalna slika: »u procesu mobilizacije i u stanovitom stupnju radi njezine uspostave, u biti se obnavlja ili rabi po obliku etnoplemenska i konfesionalna svijest, svojstvena srednjem vijeku« (str. 448). Etnonacionalizam postaje »sredstvom utvrđivanja zahtjeva novoga socijuma, etnije i države na svjetskom tržištu i u svjetskoj političkoj suradnji« (str. 448), kako ističe Romanenko. Sve to, doista, postoji u suvremenome ruskom životu, no (i to je

također važno primijetiti) samo kao jedna od mnogih složenih tendencija, sve ako i jest najvažnija. U knjizi se iznose značajke kako novoga ruskog tradicionalizma tako i racionalizma, osnovanoga »na idejama građanskog političkog društva i vrijednosti povijesno nastalih višenacionalnih država« (str. 449). Međutim, baš mitovi i stereotipovi igraju najveću ulogu u ocjeni događaja na Balkanu, te u uvjetovanju mnogih osobitosti politike Rusije.

Najvažniju njezinu osobitost karakterizira jedna od podjela u knjizi: »Vanjska politika – oruđe unutarnjopolitičke borbe«. Mnogi naši problemi, kako ističe Romanenko, povezani su sa slabošću demokratskog pokreta koji »... se pokazao ne samo razmrvljenim, nego nije našao ni zajednički jezik s antiratnim i pravozaštitničkim pokretom« (str. 453). Te su pak slabosti, smatra autor, umnogome karakteristične i za srpski demokratski pokret.

Može li se Rusija vratiti u Srednju i Jugozapadnu Europu, pita se Romanenko. I na to daje odgovor – da, »ako uspije obnoviti prijateljske veze i ekvidistantne odnose sa svim sudionicima sukoba na postjugoslavenskom prostoru« (str. 459). Da, ako uspije ponuditi

narodima te regije perspektivu koja odgovara suvremenoj stvarnosti, a ne zastarjelim mitovima i stereotipovima. Da, ako uspije postati stabilizirajućim čimbenikom u regiji.

U isto vrijeme i međunarodna zajednica stoji danas pred nužnim korjenitim preispitivanjem ne samo svoje politike, nego i političke filozofije, koja ju je dovela u čor-sokak na Balkanu. »No zasad ni američka, ni europska, ni ruska znanstvena i politička elita ne uspijeva ponuditi ni situaciju prikladnoga konceptijskog pristupa (teorije sukoba civilizacije, urota i nepromijenjenih političkih interesa nepovratno pripadaju u prošlost i ne mogu pridonijeti ublažavanju suvremenih međuetničkih i međudržavnih sukoba), niti metode reguliranja konkretnih problema« (str. 495).

Romanenkova knjiga i služi, čini se, traganju za novim pristupima međunacionalnim problemima, izazvanima rušiteljnim nacionalizmom s korijenima u prošlosti.

S ruskoga preveo
Emil Heršak

Natalija Pliskevič
Moskva